

Inledning

Inom ecklesiastikdepartementet inrättades år 1858 en byrå för ärenden angående undervisningsväsendet. Denna byrå uppdelades år 1864 på en byrå för den högre undervisningen och en för folkskoleundervisningen. Vid införandet av byråsystemet inom departementet i dess helhet år 1875 organiserades det på en kyrkobyrå, en hälsovårds- och fattigvårdsbyrå, en byrå för den högre undervisningen och en folkskolebyrå.¹⁾

I de åligganden som vilade på de år 1858 och 1864 inrättade byråerna ingick att insamla och bearbeta statistiska uppgifter.²⁾ År 1871 anställdes inom departementet ett sakkunnigt biträde med uppgift att biträda de båda byråerna i statistiska ärenden och att utarbeta planer för undervisningsstatistiken. En särskild kanslisekreterarebefattning på ordinarie stat för undervisningsstatistiken inrättades år 1878. Innehavare av denna tjänst blev det tidigare biträdet fil.dr. Simon Nordström, som kvarstod i befattningen t.o.m. oktober 1900.

Kanslisekreteraren hade att "under tillsyn av vederbörande kansliråd bearbeta de statistiska uppgifter angående undervisningsväsendet, som enligt särskilda meddelade föreskrifter till departementet ingå, ävensom att i övrigt föra de statistiska anteckningar, som för noggrann kännedom om undervisningens tillstånd äro nödiga".³⁾

Kanslisekreteraren skulle således sortera under två byråchefer. I praktiken kom dock kanslisekreteraren med biträdespersonal att inta en mycket självständig ställning inom departementet, något som accentuerades än mer år 1900, då statistiska avdelningen flyttade ut från kanslihuset till en förhyrd lokal.⁴⁾

Nordströms efterträdare fil.dr. Clas Gustafsson kvarstod i tjänst även någon tid efter statistiska avdelningens överflyttning till skolöverstyrelsen den 1 januari 1921. Emellertid hade statistiska avdelningen i realiteten fått en ny chef 1914; lektorn fil.dr. Edvard Göransson förordnades då till "ledare av undervisningsstatistikens omorganisation", med byråchefs ställning.⁵⁾ Göransson utnämndes 1920 till byråchef och chef för skolöverstyrelsens statistiska avdelning från 1 januari 1921.

Till sitt biträde hade kanslisekreteraren från år 1878 en eller två amanuenser, från år 1903 konstant två amanuenser, så småningom även kvinnlig biträdespersonal.⁶⁾ Enligt statsverkspropositionen 1914 bestod personalen då förutom kanslisekreteraren av två amanuenser och fem kvinnliga biträden.⁷⁾ År 1920 omfattade personalen förutom chefen och kanslisekreteraren en aktuarie, två amanuenser, sju kvinnliga biträden och en vaktmästare.⁸⁾

Statistiska avdelningens huvuduppgift var att på grundval av inkommet primärmaterial avge berättelser om undervisningen i riket. Statistiken över skolväsendet utarbetades t.o.m. läsåret 1918/19 i ecklesiastikdepartementet, från läsåret 1919/20 inom skolöverstyrelsen. Berättelserna publicerades t.o.m. kalenderåret 1910 (folkundervisningen) och läsåret 1910/11 (allmänna läroverken) i Bidrag till Sveriges officiella statistik, P, därefter i Sveriges officiella statistik.⁹⁾ Fram till undervisningsstatistikens omläggning under det senare 1910-talet utgavs endast berättelser över allmänna läroverk och folkskolor. Vid tiden för överflyttningen till skolöverstyrelsen utarbetades fem berättelser: över folkskolorna, inberäknat de högre folkskolorna och fortsättningskolorna, över de allmänna läroverken, över de kommunala mellanskolorna, över privatskolorna samt över lärarutbildningen.¹⁰⁾

I en tryckt promemoria från 1912, ingiven till chefen för ecklesiastikdepartementet,¹¹⁾

har kanslisekreteraren Clas Gustafsson givit en instruktiv skildring av arbetsuppgifterna och arbetssätten vid denna tid. Detta parti, s. 33-36 i promemorian, återges i den följande bilagan, med vissa uteslutningar och med moderniserad stavning.

Som ovan nämnts överfördes ecklesiastikdepartementets statistiska avdelning till skolöverstyrelsen den 1 januari 1921.¹²⁾ Benämningen skolöverstyrelsens statistiska avdelning utbyttes år 1952 mot skolöverstyrelsens statistiska kontor. Den 1 juli 1960 centraliserades i allt väsentligt den svenska undervisningsstatistiken till statistiska centralbyrån. I samband därmed överfördes skolöverstyrelsens statistiska kontors arkiv till statistiska centralbyråns arkiv.¹³⁾

Statistiska avdelningens handlingar t.o.m. 1920 har successivt avlämnats till riksarkivet från ecklesiastikdepartementet och skolöverstyrelsen. Den äldsta leveransen från departementet synes ha ägt rum 1903; leveranser skedde vidare därifrån 1918, 1919 och 1921. Från skolöverstyrelsen har leveranser av handlingar för tiden t.o.m. 1920 ägt rum 1923 och 1958.¹⁴⁾

Under 1920-talet bedrevs i riksarkivet ordnings- och förteckningsarbeten i det då levererade beståndet av Walfrid Enblom¹⁵⁾, Nils Forssell¹⁶⁾, Ernst Nygren¹⁷⁾ och Birger Lindén¹⁸⁾. Några arbeten i statistiska avdelningens arkiv synes därefter inte ha företagits förrän på 1950-talet; Helge Appelgrens översiktsförteckning över arkivet är daterat 1953¹⁹⁾. Över det till riksarkivet från skolöverstyrelsen år 1958 levererade beståndet av handlingar med proveniens från ecklesiastikdepartementets statistiska avdelning förelåg vid leveransen en förteckning av Holger Wichman²⁰⁾, upprättad i samband med dennes förtecknande av skolöverstyrelsens arkiv. Under år 1965 bedrevs ordnings- och förteckningsarbeten i statistiska avdelningens arkiv av Sten Körner²¹⁾, och under åren 1975–1977 av undertecknad.

Vid det ordningsarbete som nu företagits har det före 1958 levererade arkivet hopfogats med 1958 års leverans. Betydande omflyttningar och ingrepp i den äldre ordningen har visat sig nödvändiga. Eftersom serierna i ecklesiastikdepartementets statistiska avdelnings arkiv till stor del fortsätter i skolöverstyrelsens statistiska kontors arkiv har det vid förtecknandet ansetts lämpligt att i den utsträckning som varit möjlig anpassa seriernas följd efter Birgit Fredbergs förteckning över skolöverstyrelsens statistiska kontors arkiv, numera förvarat i statistiska centralbyråns arkiv.²²⁾

Någon gallring har inte ägt rum. Följande volymer har överförts till kommittéarkiv: till *folkundervisningskommittén*, tillsatt 13 juli 1906, 1 vol. Uppgifter angående vakanta folkskollärarebefattningar 1907 i Örebro län (Appelgrens fört. s. 13), 1 vol. Statistik över elever i folkskoleseminarier 1871–1910 (1958 års lev., H II d), 6 vol. Statistik över avgångna elever från folkskolor och fortsättningsskolor m.m. 1901–1909 (1958 års lev., H III d), 1 vol. Statistik över barnens skolväg i km 1909 (dito), 1 vol. Statistik över till *universitetsexamenskommittén*, tillsatt 17 oktober 1902, 1 vol. Statistik över betyg i fil.kand.- och fil.lic.-examen 1884–1903 (dito), till *klockarutredningen*, tillsatt 14 juni 1907, 1 fasc. Statistik angående bruttoinkomster för klockare-, organist- och kantorsbefattningar år 1907, till *lärarlönekommittén*, skollärarinnors och lärares vid kommunala mellanskolor löner 1912.

Stockholm den 20 april 1977

James Cavallie

1) Departementalkommitterade 1912, II:5, s. 5 f.,
E. Fåhraeus, Administrativ och statistisk handbok, 1879, s. 61.

2) Jfr G. Hesselén, Departement och verk, i Festskrift till Axel Brusewitz (1941), s. 247.

Undervisningsstatistikens utveckling från äldsta tid behandlas i Promemorior

från SCB, nr 5 1974 (tr. Stockholm 1974): elever i obligatoriska skolor 1847–1962, och i nr 11 1977 (tr. Stockholm 1977): Elever i icke obligatoriska skolor 1864–1970.

- 3) Kungl. Maj:ts instruktion för ämbets- och tjänstemän i Dess kansli den 7 juni 1878, 6§.
- 4) Se kanslisekr. Clas Gustafssons tryckta PM dat. 19 sept. 1912, s. 24, s. 32, i ecklesiastikdepartementets konseljakt 14 maj 1914 nr 1, bunt 2.
- 5) 1902 års löneregleringskommittés betänkande 53, s. 329 ff.
- 6) Clas Gustafssons PM 19 september 1912, s. 12 ff.
- 7) 1914 års B-riksdag, prop. 1:8, s. 5.
- 8) Prop. 1920 1:8, s. 407 ff.
- 9) Vad folkskoleväsendet beträffar avsåg den första i Bisos P år 1870 publicerade berättelsen folkundervisningens tillstånd per den 31 december 1868. Ang. tidigare statistik se Promemorior från SCB nr 5 1974 (tr. 1974): Elever i obligatorisk skola, s. 12. Den första berättelsen i Bisos P över allmänna läroverken publicerades 1884 och avsåg läsåret 1876/77.
- 10) Prop. 1920 1:8, s. 408.
- 11) Se ovan not 4.
- 12) Jfr k. kungörelsen 8 april 1921 (1921:246) ang. ändrad lydelse av vissa delar av instruktionen för skolöverstyrelsen.
- 13) Elsa-Britta Grage, Proveniensfrågor i statistiska centralbyråns arkiv, i Arkivvetenskapliga studier 4 (1968), s. 120.
- 14) Ang. dessa leveranser se Meddelanden från svenska riksarkivet (MRA) för respektive år.
- 15) MRA 1921, s. 341.
- 16) MRA 1922, s. 14 f., 1923, s. 143 f., 1924, s. 292, 1925, s. 345. Se vidare Nils Forssells PM rörande grupperingen av de ecklesiastiska arkivalierna den 9 februari 1925, RA:s ämbetsarkiv.
- 17) MRA 1926, s. 15.
- 18) Se fört. över "Departementsarkiv" av Birger Lindén, dat. 1928–1929, i RA:s ämbetsarkiv.
- 19) Ing. I 977/1953, RA:s ämbetsarkiv.
- 20) RA ing. I 1167/1958.
- 21) MRA 1965, s. 14.
- 22) Ett exemplar av Birgit Fredbergs förteckning finns i RA:s ämbetsarkiv, byrå II, dnr 759/S 32/1970.

Bilaga

Utdrag ur kanslissekreteraren Clas Gustafssons PM dat. 19 september 1912 (s. 33–36)

För närvarande utarbetas å ecklesiastikdepartementets statistiska avdelning årligen två statistiska berättelser, en rörande de allmänna läroverken och en rörande folkskolorna. För detta ändamål äro anställda, utom kanslissekreteraren-föreståndaren, två amanuenser och fem kvinnliga biträden. --- (Amanuenserna) tjänstgöra i departementet kl 9–12 samt i kommerskollegium kl 12–6 på dagen. Denna tjänstgöring med 9 timmars oavbrutet arbete per dag torde ej i längden kunna fortfara, vartill kommer olägenheten för den statistiska kanslissekreteraren att efter kl 12 på dagen ej hava någon amanuens att tillgå.

Av de fem kvinnliga biträdena äro fyra sysselsatta med folkskolestatistiken och en med statistiken rörande de allmänna läroverken. --- Vad angår det arbete, de därvid hava att utföra, får detsamma i intet avseende jämföras med vanligt renskrivningsarbete, utan bör kvalificeras betydligt högre. Icke nog därmed, att arbetet fordrar vakenhet, noggrannhet, ordningssinne och ej sällan även förmåga av initiativ, det fordrar även en grundlig kännedom av de dithörande, ofta ganska invecklade tabellformulären och de för deras ifyllande utarbetade, särdeles vidlyftiga anvisningarna ---.

De fyra kvinnliga biträden, vilka hava sig anförtrodda granskningen och bearbetningen av de inkomna primäruppgifterna till folkskolestatistiken, hava därvid redogörelserna från de olika länen uppdelade på sig sålunda, att de svara för ett ungefär lika stort antal skolor var. De hava att ordna och diarieföra cirka 2.400 uppgifter från de särskilda skoldistriktet (Litt. B) och inemot 15.000 uppgifter från de särskilda skolorna (Litt. A) ---. De hava att underkasta de inkomna uppgifterna en förberedande granskning jämte extra bearbetning för berättelsen om vad i rikets styrelse sig tilldragit. Därefter vidtager den egentliga, mer ingående granskningen av de särskilda detaljerna i de inkomna primäruppgifterna för utarbetande av de berättelser, vilka skola av departementet från trycket utgivas ---. Över de vid granskningen gjorda anmärkningarna upprättas under arbetets gång länsvis särskilda promemorior. De här ifrågavarande kvinnliga biträdena hava vidare att uppsätta koncept till lättare anmärkningsskrivelser, att verkställa renskrivning av cirka 1.500 anmärkningsskrivelser årligen, att verkställa kollationering, diarieföring och expediering av dessa skrivelser, att genomgå svaren å desamma samt att vidtaga de på dem beroende korrigeringsarna i primäruppgifterna; de hava att upprätta och summera sammandragstabellerna över antalet skolor och deras fördelning efter normalplanens littera, över antalen lärare och lärarinnor samt deras fördelning, över antalen i skolåldern varande barn och deras fördelning på olika läroanstalter m.m., över folkskolebarnens fördelning på de olika skoltyperna, över antal barn undervisade i slöjd, i trädgårdsskötsel och i huslig ekonomi, över antalen i skolåldern varande abnorma barn, fördelade efter de olika slagen av deras abnormitet, samt över skoldistriktens ekonomiska förhållanden. Slutligen skola de biträda vid korrekturläsning, kontrollsummering, kollationering och finläsning samt vid de färdigtryckta berättelsernas expediering. Den äldsta av dessa fyra biträden har

dessutom att uppgöra sammandrag länsvis till manuskripttabeller, att uppsätta texttabeller och göra procentberäkningar för texten (därtill delvis biträdd av de övriga), att föra det löpande diariet, genomgå föredragningslistorna och ur dem göra anteckningar angående ärenden, som angå folkskoleväsendet och som kunna vara till ledning vid de statistiska arbetena, att upprätta register över avgående och inkommande skrivelser rörande folkskolorna m.m.

Det femte kvinnliga biträdet har att genomgå och diarieföra inkomna primäruppgifter rörande de allmänna läroverken och folkskoleseminarierna, högre goss- och samskolor, högre flickskolor, kommunala och enskilda mellanskolor, tekniska skolor m.fl. Samt att granska och bearbeta de inkomna uppgifterna angående de allmänna läroverken. Primäruppgifterna till de allmänna läroverken utgöras av rektorernas årsredogörelser och för provårsläroverken dessutom av berättelser angående lärarkandidaternas provårstjänstgöring, av läroverkens kataloger samt protokoll och tabeller till realskole- och studentexamen, av censorernas berättelser angående studentexamen m.m. Detta biträde har att genomgå alla dessa uppgifter, att upprätta promemorior över fel och brister däri, att utskriva och kollationera anmärkningsskrivelser, genomgå och införa svaren, uppsätta och summera primärtabeller och sammandragstabeller, vilka skola tjäna såsom manuskript till berättelsen, att uppgöra texttabeller och verkställa procentberäkningar för texten, att genomgå och avskrika koncept till vissa kungl. brev och departementsskrivelser, att genomgå vissa till läroverksöverstyrelsen inkomna uppgifter samt göra avskrifter av eller utdrag ur dem, att genomgå föredragningslistorna och göra anteckningar ur dem rörande här ovan nämnda slag av läroverk, att biträda vid korrekturläsning, kollationering, korrekturgranskning och finläsning, att upprätta sakregister över inkommande och avgående skrivelser rörande hithörande undervisningsanstalter m.m.

De båda amanuenserna hava att genomgå de av de kvinnliga biträdena upprättade promemoriorna och med ledning av dem uppsätta koncept till anmärkningsskrivelser. De hava vidare att med tillhjälp av de kvinnliga biträdena eller ensamma genomgå och kollationera primärtabellerna, att biträda vid utarbetandet av svårare tabellbilagor och granska de av de kvinnliga biträdena upprättade, att med tillhjälp av de kvinnliga biträdena förrätta korrekturläsning, att biträda vid siffergranskningen i korrekturen, att biträda vid utarbetandet av texten till de tryckta berättelserna om de allmänna läroverken och folkskolorna samt att för övrigt gå kanslissekreteraren tillhanda vid förefallande göromål.

Kanslissekreteraren-föreståndaren skall utöva närmaste tillsyn över och ansvara för de statistiska arbetena, tillse att de berättelser, som det åligger avdelningen att årligen utgiva, bliva i vederbörligt skick avfattade och i rätt tid utkomma, samt att leda och övervaka amanuensernas och de kvinnliga biträdenas arbeten. Han har att genomläsa och justera koncepten till anmärkningsskrivelser och övriga expeditioner, att underskriva de utgående skrivelserna samt att genomgå de inkomna svaren och tillse, att de äro tillfredsställande. Han har att delta i utarbetandet av de berättelser, som den statistiska avdelningen årligen skall utgiva, samt därvid uppsätta svårare tabeller och utarbeta den till berättelserna hörande texten. Han har att för detta ändamål genomgå de å läroverks- och folkskolebyråerna befintliga sakregistren samt att ur konceptsamlingar, handlingar och övriga källor uttaga, vad som skall inflyta i berättelserna. Han skall tillse, att nödiga förbättringar och utvidgningar göras i berättelserna, och uppgöra planer för nya ämnens upptagande i desamma. Slutligen skall han efter vederbörlig anmodan verkställa utredningar för Kungl. propositioner, tillhandagå riksdagens utskott och av Kungl. Maj:t tillsätta kommittéer med utredningar och upplysningar, mottaga besökande och meddela dem äskade uppgifter samt tillhandagå dem med upplysningar och råd vid deras forskningar i det tillgängliga

statistiska primärmaterialen.